

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

PAŞA ƏFƏNDİYEV

AZƏRBAYCAN
FOLKLORŞÜNASLIĞININ
PROBLEMLƏRİ

VI

“Elm və təhsil”
Bakı – 2014

Redaktoru: **Mahmud Allahmanlı**
filologiya elmləri doktoru, professor

81(09)
+ 234

Paşa Əfəndiyev. Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri.
Bakı, "Elm və təhsil", 304 səh.

Kitabda Azərbaycan folklorşünaslığının müxtəlif problemləri, Sarı Aşıq, Molla Cümə, M.P.Vaqif, M.F.Axundov və s. haqqında folklorşünaslıq kontekstində araşdırmalar vardır. Eyni zamanda folklorşünas P.Əfəndiyevlə bağlı elmi məqalələr də kitabda özünə yer almışdır.

290677

Bakı Dövlət Universiteti
ELMİ KİTABXANA

4603000000
N098 – 2014 qrifli nəşr

© «Elm və təhsil», 2014

*56 il ömrümün, günümün yoldaşı,
pasibanı Cəfərova Lyudmila Yusif
qızına ithaf edirəm*

Müəllif

I B Ö L M Ə

OXUCULARIMA

Ulu Tanrı mənə yazmaq, yaratmaq kimi nadir və müqəddəs bir vergi vermişdir. Bu vergi ömrüm boyu məni rahat buraxmır. Yadıma nə düşdü. Mən 1-9-cu sinifləri Qax rayonunun İlisu kəndində oxumuşam. Onuncu sinfi isə Qax rayon mərkəzində olan nümunəvi orta məktəbdə oxumuş və oranı da medalla bitirmişəm. Məktəbdə bizim iki ədəbiyyat müəllimimiz var idi. Abdulsalam Abbasov və Mehdi Mehdiyev. Mehdi müəllim nə vaxtsa Bakıdan gəlmişdi, gözləri irəği yaxşı görmürdü. Hələ İlisuda ikən mənə dərs demişdi. Sonra o, rayonun mərkəzinə gəlmişdi. Bir gün o, bütün onuncu sinfə belə bir sualla müraciət etdi:

*Təbiətdən sordum ki, mən,
Nə olacağam öləndə mən?
Cavab verdi mənə həmə,ən,
Əzəldən nə idin sən.*

Biz çox fikirləşdik, mübahisə elədik və axırda tapdıq, cavabı torpaq idi.

Biz ədəbiyyatdan Cəlil Məmmədquluzadəni keçib qurtarmışdıq, yaxşı da öyrənmişdik. Bir gün Mehdi müəllim bizə tapşırıq verdi, dedi ki, sizə müstəqil iş tapşırıram. Evdə yazıb gətirin, ancaq xahiş edirəm kitabdan köçürməyin. Mövzu belə idi: «Qaranlıqlar içərisində parlayan «ulduz». Müəllim dedi ki, mövzu «Molla Nəsrəddin» jurnalına həsr olunur. Yadınızda nə qalıbsa, nəyi necə öyrənibsinizsə

jurnalın məzmunundan istifadə edərək müstəqil surətdə yazıb gətirin.

Mən çox fikirləşdim. Əlbəttə, kitabın heç üzünə də baxmadım, oturub fikirləşdim. Çox təəccübləndirici cümlələr bir-birinin dalınca axıb gəlirdi. Öz aləmində yaxşı, müstəqil bir iş yazıb Mehdi müəllimə verdim. Yazım Mehdi müəllimin çox xoşuna gəlir, onu müəllimlər otağına aparıb. Orada tərifləyir. Təsəvvür edirsinizmi, yalan olmasın məktəbdə 10 gün mənim «əsərim» haqqında söhbət gedir. Əlbəttə, indi mənim yadımda heç nə qalmayıb, işin özü də yoxdur. Mən orta məktəbi medalla bitirib Bakıda Pedaqoji İnstitutun dil və ədəbiyyat fakültəsinə gəlib oranı da 1950-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə başa vurdum. Aspiranturaya hazırlaşdım. İmtahana getmək üçün referat yazmaq lazım idi. Professor Mikayıl Rəfili mənə referat üçün aşağıdakı mövzunu tapşırırdı: «Nəcəfbəy Vəzirovun «Müsibəti-Fəxrəddin» əsəri Azərbaycan ədəbiyyatında ilk faciə kimi». Mövzunu götürüb necə deyərlər düşdüm kitabxanaların canına. M.F.Axundov kitabxanası o zaman indiki Milli Elmlər Akademiyasının prezidentinin binasında idi. Hər gün orada işləyirdim. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna da getdim. İlk dəfə olaraq məşhur alimlərimiz Kamal Talıbzadə və Kamran Məmmədovla görüşdüm, məsləhət aldım, hətta bəzi rus mənbələrini də oxuyub qeydlər götürdüm. Bütün qeydlərimi götürüb tətillik günlərində doğma kəndimiz İlisuda referat üzərində işlədim. Öz aləmində yaxşı bir iş yazdım. Sentyabrın əvvəllərində Bakıya gəldim. Professor M.Rəfili referatı Sədi Əfəndiyevə rəyə verdi. Sədi müəllim referata yaxşı bir rəy yazdı. Referatımızı müstəqil elmi-tədqiqat işi kimi qiymətləndirmişdi. Deməli, bu referat mənim ikinci müstəqil «əsərim» idi.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri professor M.Rəfili məni özünə aspirant götürdü. İndi aspirant olmuşdum. Qoy məni oxucular bağışlasın, elimizin dili ilə deyim, indi başladı əllərim qaşınmağa. Axı yazmaq istəyirəm nəyi, necə, nə vaxt, nədən başlamalı, necə

qurtarmalı. Təxminən bir il mənim rahatlığım pozuldu. Yazını hara aparım, kimə verim. Azərbaycanda Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Əkbər Ağayev, Kamal Talıbzadə kimi korifeylər var, onların qarşısına çıxmaq olarmı? Bütün bunlara baxmayaraq yenə də yazmağa başladım. Əvvəlcə təzə çıxan kitablara rəy yazdım. İlk məqaləm 1952-ci ildə çap olundu. Cıgır açıldı. Sonra məqalələrim hamısı folklorla həsr olunurdu. «Koroğlu» haqqında dissertasiya yazmaq lazım idi. Böyük bir dastanımız haqqında dissertasiyanı tamamladım. Beləliklə, Ulu Tanrının bəxş elədiyi vergi ilə və ilhamla respublikada və ondan kənar da tanınmış bir alim oldum. Yazdığım monoqrafiya, dərs vəsaiti və dərsliklərin sayı 30-u keçdi. 200-ə qədər elmi-metodiki məqalə işıq üzü gördü, «Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri» adında 5 kitabım çıxdı. İndi bu təqdim elədiyim 6-cıdır. Belə kitablarım adətən 2 bölmədən ibarət olur. Birinci bölmə mənim əsərlərimdir, ikinci bölmə isə mənim haqqımda yazılanlardır. Həmin ənənəyə bu kitabda da riayət olunmuşdur. Əziz oxucularım, əlbəttə mənim əsas oxucularım tələbələr, müəllimlər, təhsil işçiləridir. Həm də mən respublikamızın folklorşünasları üçün yazıram. Bilirsinizmi, ömrü verən də Ulu Tanrıdır, alan da. Mən belə hesab edirəm ki, bu kitab mənim axıncı əsərimdir. Yenə yazmaq üçün mənim həm fiziki və həm də mənəvi cəhətdən imkanım yoxdur. Əziz oxucularım, bu kitabla mən sizinlə vidalaşıram. Əlvida deyirəm, əzizlərim...

Paşa Əfəndiyev
Filologiya elmləri doktoru, professor,
Əməkdar elm xadimi
27.01.2014

86 YAŞIMIN İLLƏRİ

Yönüm Ulu Tanrıdır. Ey yerin, göyün, cümlə məxluqatın yaratıcısı. Ey sirlər xəzinəsi, möcüzələr dəryası, xeyirxahımız? Ey mənim xalqımın himayədarı, pasibanı olan Rəbbimiz. Ey mənim xalqıma ulular ulusu, kahinlər kahini Zərdüştü bəxş edən böyük yaratıcı. Türk dünyasının ən böyük ozanını da xalqıma bəxş edən yenə müqəddəs Ulu Tanrıdır. Allah Taala!!! Böyük ozanımızın yazısını orta əsrlərin odları, alovları, dağıntıları içərisindən sənin kəramətin sağ-salamat saxlamışdır. Ey Ulu Tanrımız! Xalqımız dahilər yetirib. Onlar sənin vergin, ilhamınla dahi olmuşlar və onlar bəşər mədəniyyətinin müəyyən bir hissəsini yaratmışlar, dünya mədəniyyəti xəzinəsinə öz layiqli paylarını vermişlər və onu daha da zənginləşdirmişlər. Onlar Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vaqif, M.F.Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, M.Sabir, H.Cavid, C.Cabbarlı, S.Vurğun... hamısını saymağa ehtiyac yoxdur.

Ulu Tanrı yalnız dünya xalqlarının ayrı-ayrı nümayəndələrinə vergi verib onları dahi etməklə kifayətlənmir. Ay Allah, sən həm də dünya xalqlarının böyük bir qisminə də vergi bəxş etmişən. Ulu Tanrı, Sənə dua edirik, tapınırq ki, bizim xalqımıza da vergi, ilham vermişən. Ona görə də Azərbaycan xalqı öz mədəni sərvətləri, zəngin mənəviyyatı, dahiliyi ilə seçilir.

Ulu Tanrı, mən bütün gücüm və bütün varlığım ilə elm, təhsil, mədəniyyət fədaisi kimi çalışmışam. Xalqımızın mənəvi sərvətlərinin doğma balalarımıza çatdırılması üçün hətta mənəvi varlığımı da sərf etmişəm. Bütün bunlarla bərabər mən yerinə yetirdiklərimi, elədiklərimi, canımı, ürəyimi, qanımı fəda etdiklərimin bəzilərini aşağıda ey Ulu Tanrı, yalnız və yalnız sənə qarşında şərh etməyə hazırım.

Ulu Tanrı, sürdüyüm 86 ildə heç bir günah işlətməmişəm, tərtəmiz, ədalətlə çalışmışam. Bununla da fəxr edirəm, qürur hissi duyuram. Sənin hikmətinə baş əyir, varlığına tapınırım. Mən bütün şüurlu həyatım, ömrüm boyu ən çətin, ən gərgin, heç kimin görmədiyi və görə də bilmədiyi məsul və xalq üçün əziz olan işləri yerinə yetirmişəm. Başladığım heç bir işi yarımçıq qoymamışam.

86 il böyük ömürdür, özü də mənalı keçmiş bir ömürdür. Doğma xalqının mənəvi-mədəni sərvətlərinin keşiyində dayanan bir ömürdür. Böyük şarimiz Xəlil Rza Ulutürk doktorluq dissertasiyasının avtoreferatını mənə hədiyyə verib lütfə aşağıdakı sözləri yazmışdı: «Professor Paşa Əfəndiyevə, folklor xəzinədarımıza qardaşlıq yadigarı». Yəni mənə hədiyyə verdiyi başqa bir əsərində şair belə qeyd eləmişdi: «Azərbaycanın qüdrətli oğlu, böyük folklorşünas alim, qardaşımız Paşa Əfəndiyev həzrətlərinə dost yadigarı. Xəlil Rza.» Bütün bunlarla fəxr edir, qürur hissi keçirirəm. Bu dünyadan üzüm ağ, alnım açıq köçürəm. Ulu Tanrı, sənin varlığına and içirəm, sənin qayğın, sənin eşqin, sənin kərəmətinlə 66 il yazıb yaratmışam. Çoxlu əsərlər məhz sənin himayənlə yazılıb və doğma xalqımıza çatdırılmışdır. Mən Allah eşqinə, Ulu Tanrı eşqinə ilahidən aldığım vergiyə söykənərək yazıb yaratmışam. Bütün nailiyyətlərimi Ulu Tanrının adı ilə bağlayıram. Elə indi də 86 yaşında Xəliq mənə qol-qanad, qüvvət verir ki, ürəyimdə olanları yazıya köçürüb saxlaya bilim. Onları o biri dünyaya aparmayım, çünki məhz bu dünya üçün vacibdir.

Filologiya fakültəsi mənim həyatım, varlığım, doğma məkanımdır. Mən buraya 1946-cı ildə gəlmişəm, özümlə Qax rayonunda aldığım ilk medalı da gətirmişəm. Mən filologiya fakültəsində tələbə, aspirant, dosent, professor olmuş, Əməkdar elm xadimi kimi şərəfli bir ada layiq görülmüşəm. Mən filologiya fakültəsinə əməyimi, zəhmətimi, vicdanımı, ləyaqətimi, istedadımı, ürəyimi qoymuşam. Bütün işlədiyim müddətdə, rektorluq, dekanlıq tərəfindən nə tapşırılsa, ləyaqətlə yerinə yetirmişəm. Fakültədə illərlə tələbə

elmi cəmiyyətinin sədri, kafedrada partiya qrup rəhbəri vəzifələrini aparmışam. Hər il tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinin yekunlarına həsr edilən konfrans keçirmişəm, fərqlənən tələbələri mükafatlandırmışam. İnstitutda Ali Sovetə, Azərbaycana seçkilər zamanı Təşviqat Kabinetinin sədri və s. vəzifələrini canla-başla yerinə yetirmişəm. Qiyabi və əyani şöbələrdə dekan işləmişəm. 16 il institutun ən böyük, ən çətin və məsul kafedrasına rəhbərlik eləmişəm. Müdafiə şurasının katibi və həm də sədr müavini vəzifələrini aparmışam. İndi 2014-cü ildir, hesablayanda mən bu doğma ocaqda 69 il ömür sürmüşəm. Bu fakültənin həyatı və bütünlükdə mənim həyatımla sıx bağlıdır. Ona görə də «63 il institut divarları arasında» adlı 18 müəllif vərəqi həcmində kitabımda burada gördüyüm gün və illəri yazmışam. Bu kitab institutun tarixində bu mövzuda ilk əsərdir. Mən böyük fəxrlə, ilhamla müxtəlif xatirə şəkilləri ilə bərabər çap eləyib həmkarlarıma hədiyyə vermişəm. Təsəvvür edirsinizmi, gözlədiyim nəticəni ala bilməmişəm. Burada Azərbaycanın dilbər guşələrindən böyük, milli pedaqoji məbədə gələn bir kənd gəncinin həyat yolu var. Bu gənc adı, sadə tələbəlikdən bu məbədin divarları arasında öz gücü, iradəsi, səyi nəticəsində kimsəsizliklə Əməkdar elm xadimi adına qədər yüksəlib. Bu möcüzəni kafedra, dekanlıq fakültənin tələbə ordusuna çatdırmadı. Bu inkişaf yolu tələbə ordusu üçün bir görkdür, məktəbdir, dərstdir. Kafedra müdiri Tər-lan Novruzov mənim üzümə dedi ki, mən sizin kitablarınızı oxumuram. Buludxan Xəlilov da ona səs verdi ki, mən də oxumuram. Mənim əzizlərim, mən kitablarımı sizin üçün yazmıram. Baxmayaraq ki, oxumalı və təbliğ eləməlisən. Tələbələr üçün yazıram, tələbələrin oxuması üçün şərait yaradasınız, əksinə onu eləməkdən imtina edirsiniz. Beləliklə, ömrümün güzgüsü, fakültənin tarixi olan bu kitab elə bil bütün fakültədə heç bir əks-səda doğurmadı. Səbəbi isə kafedra müdiri və dekan idi. Ancaq mənim 30 kitabımın içində ən çox sevdiyim və fəxr elədiyim kitablardan biri olaraq qalmaqdadır.

Mən dünya şöhrətli dastanımız «Koroğlu» haqqında bütün türk dünyasında ilk dissertasiya yazmışam (1953). Böyük bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovdan sonra Koroğlunu Azərbaycan torpağına, tarixinə möhkəm tellərlə bağlamışam. «Koroğlu» dastanının türk xalqları içərisində çoxlu variantları var. Mən tarixi, etnoqrafik ədəbi faktlarla sübut eləmişəm ki, «Koroğlu» məhz Azərbaycanda dünyaya gəlib. «Koroğlu» haqqında yazan bəzi alimlər onun iki böyük versiyası olduğunu göstərmişlər. Zaqafqaziya, Kiçik Asiya və Orta Asiya versiyaları. Zaqafqaziya, Kiçik Asiya versiyalarının qəhrəmanı Koroğludur, yəni Kor kişinin oğlu. Orta Asiya versiyalarının qəhrəmanı isə Goroğu, yəni qəbir oğludur. Dünya şöhrətli türkoloq, akademik Samoylov 1910-cu ildə demişdi ki, Koroğlu – bu çox qədimdir, əsasdır, ilkindir. Goroğlu – qəbir oğlu isə sonra meydana gəlib. Mən dissertasiyamda belə bir məqama toxunmuşam ki, türk xalqlarının olan variantlar vaxtilə böyük dastanımızdan qopmuş çarpanalardır. Hər bir xalq bu kiçik hissədən, variantdan istifadə edərək öz dastanlarını dünyaya gətirmişlər. Çox maraqlı bir cəhət var. Tarixi, ədəbi, etnoqrafik faktlardan başqa bir də dastanda Çənlibellə əlaqədar təsvirlər var. Çox ibrətamizdir ki, bütün türk xalqlarında Çənlibel yox, Cambel, Camlibel, Şanbil, Şamlıbel kimi göstərilir. Yalnız Azərbaycan «Koroğlu»sunda «Çənli»beldir. «Çən» sırf Azərbaycan sözüdür. Osmanlıda, Krım dilində digər türk xalqlarının dillərində «çən» sözü yoxdur. «Koroğlu» dastanında vətən «Çənlibel»dir. Şamlı bel (şam ağacı) deyil. «Çənlibel» Koroğlunun göz bəbəyi kimi qoruduğu müqəddəs vətəndir, Azərbaycandır. Təsəvvür edirsinizmi, «Koroğlu»ya ilk dəfə mən elmi müraciət etmişəm. Azərbaycanda sonralar «Koroğlu» haqqında nə qədər yazıblar. Ancaq cəsarətlə deyərəm ki, heç kəs zəhmət çəkib mənim dissertasiyama oxumayıb, oxuyublarsa da aşkar eləməmişlər. 1970-ci ildə Moskvada türkmən alimi akademik B.A.Qarıyevlə tanış olduq. O məni tanıyıb sevindi və dedi ki, Paşa müəllim mən sizin dissertasiyanızın sorağı ilə Bakıya gəldim. Üç gün

Pedaqoji İnstitutun oxu zalında oturub əsərinizi oxudum, mənə çox köməyi oldu.

Onu da deyim ki, mən 1953-cü ildən sonra heç bir gün də olsa, «Koroğlu»dan ayrılmamışam. Dastanımız haqqında çox qiymətli elmi məqalələr yazmışam. Ən gözəl oçerk ali məktəb tələbələri üçün yazdığım «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyindədir. Mən istəyirdim ki, doktorluq dissertasiyama da «Koroğlu»dan yazam. Ancaq Moskvadan tələb gəldi ki, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının mövzusu eyni ola bilməz. Mən ürək ağrısı ilə «Koroğlu»dan ayrıldım.

Professor Mikayıl Rəfili kafedra iclasında dedi ki, Paşa müəllim dissertasiyasını uğurla müdafiə elədi. İndi biz fakültənin birinci kursunda Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını Paşa müəllimə tapşırı bilərik. Birinci kursda iki birləşmə var idi. Hər birində 75 tələbə oxuyurdu. Mən indi nə etməli idim. Dərslik yox, proqram yox, heç bir dərs vəsaiti yox, uzun illərdir xalq ədəbiyyatı da nəşr olunmurdu. Hər şeydən əvvəl təqvim-tematik plan tərtib elədim. Mühazirə 42 saat idi. Hər mövzunu kitabxanada mövcud olan mənbələr əsasında mühazirə kimi hazırlayıb tələbələrə yazdırırdım. Beləliklə, ilin başında məndə mühazirə mətnləri hazır oldu.

Mən böyük səy və iradə ilə dərslik üzərində işlədim. Respublikanın tarixində ali məktəb tələbələri üçün ilk dərsliyi hazırlayıb 1970-ci ildə ilk nəşrini həyata keçirə bildim. Bu dərslik mənim ilk pedaqoji fəaliyyətimin böyük qələbəsi idi.

İndi məni başqa vəzifələr gözləyirdi. Doktorluq dissertasiyası üzərində işləməli idim. «Koroğlu» əlimdən çıxmışdı. İndi mənə doktorluq dissertasiyası üçün mövzu lazım idi. Çox fikirləşdim. Məni zəngin və rəngarəng folklorumuzun inkişaf tarixi düşündürürdü. Mədəniyyət tariximizdə folklor sahəsində ən məsul, ən böyük və ən çətin mövzu folklorşünaslıq elmimizin tarixi idi. Mən hələ təzəcə aspirant olanda kitabxanada işləyəndə nə hiss elədim. Son

illər folklorumuz demək olar ki, çap olunmur. Nə çap əsərləri, nə də elmi-tədqiqat işləri qətiyyənlə yox idi. Ona görə oturub böyük bir məqalə yazdım. «Şifahi xalq ədəbiyyatının nəşri haqqında bəzi qeydlər». «Ədəbiyyat qəzeti»nə apardım. Onlar məqalənin bir hissəsini çap elədilər. Mən indi belə hesab eləyirəm ki, bu məqalə mənim folklorşünaslığımızın tarixinə həsr elədiyim ilk məqalə idi. Elə bil gələcək dissertasiyamın kökü, mənbəyi idi.

Doktorluq dissertasiyamın mövzusu haqqında çox fikirləşdim. Heç kimin də məsləhətinə ehtiyacım yox idi. Özüm bu problemi həll etməyə qadir idim. Təsəvvür edin, Azərbaycan folklorunun qədim, zəngin və maraqlı bir tarixi var idi. İki əsr XIX və XX əsrlər. Zəngin folklorumuzla dolu əsrlər. Bu əsrlərin mətbuatı (rus və Azərbaycan dillərində), müxtəlif dövrlərlə çap olunan kitablar. Onların tarixi, nəşr prinsipləri üç qrafika – kiril, ərəb və latın qrafikləri. Folklorşünaslıq elmimizi yaradan yüzlərlə şəxslərin fəaliyyət dairəsi, həyat və yaradıcılıqları, əlyazmalar, arxivlər. Folklorşünaslıq elmimizin dövrləşdirilməsi, prinsipləri. Mən öz ələmdə deyirdim ki, bu çətin və şərəfli vəzifənin öhdəsindən yalnız və yalnız Hənəfi Zeynallı gələ bilərdi. Oxucularım məni bağışlasın, qeyri-təvazökarlıqla təqsirləndirməsin. Fikirləşdim və fikirləşdim respublikamızda məndən başqa bu işin öhdəsindən folklorla məşğul olan heç kəs gələ bilməzdi. Folklorşünaslıq haqqında çox geniş miqyasda hər şeyi öyrəndim və özüm-özümə qərarlaşdırdım ki, indiye qədər heç kəs toxunmadığı və toxuna da bilmədiyi tarixi yazmaq üçün çox çətinliklərlə rastlaşdım, bəzən də yorulub mövzunu dəyişmək istədim. Ancaq dedim ki, necə başlamışam, elə də qurtaracağam. Beləliklə, ilk dəfə mədəniyyətimizin tarixində zəngin və böyük tarixə malik mövzunu tamamladım. Özü də yalnız və yalnız Ulu Tanrının vergisi və kəraməti ilə öhdəsindən gələ bildim. Əvvəlcə Azərbaycan alimlərinin qarşısında müdafiə elədim. Sonra da Moskvada Ali Attestasiya Komissiyasının nəzdində olan böyük ekspert şurasının iclasında müdafiə elədim, necə deyərlər, onların

sağolunu aldım. Doktorluq diplomunu da mənə Moskva ekspert soveti verdi. «Azərbaycan folklorşünaslığının tarixi» kitabı ayrıca çap olunmuşdur. (Azərbaycan folklorşünaslığının tarixi. Bakı, 1994, 30 m/v.)

Bir gün mənə dedilər ki, səni Cəmil müəllim axtarır. Cəmil Əlibəyov görkəmli jurnalist və görkəmli yazıçıdır. Cəmil müəllim o zaman Radio verilişləri komitəsində müavin işləyirdi. Mən Cəmil müəllimi «Azərbaycan gəncləri» qəzeti redaktoru olandan tanıyıram. O, mənim bir neçə məqaləmi qəzetdə çap eləmişdi. Yanına getdim. Cəmil müəllim dedi ki, bir neçə aydır burada işləyirəm, bir veriliş haqqında söhbətlər gedir. Hər şeydən əvvəl onun adı haqqında danışılar. «Bulaq», «Çeşmə», «Qaynaq» və s. Veriliş isə açılmır ki, açılmır. Paşa müəllim, sənənlə bu verilişi açacaq. Açaq, veriliş davam eləyəcək. Bu verilişi elə hazırlamaq və vermək lazımdır ki, dinləyicilər muğamat saati kimi onu hər gün gözləsinlər. Siz 15 dəqiqəlik bir veriliş hazırlayıb gətirin. Dedim mövzu nə olsun, Cəmil müəllim dedi ki, Vətən haqqında bayatılardan yazın, istəyirəm ki, torpaqdan başlayaq. Oxudu, bəyəndi, dedi verilişi belə adlandıracaq: «Xalq yaradıcılığı bulağı». Mənim materialımın üstünə verilişin vaxtını da yazdı. Veriliş hər səhər saat 7-yə 15 dəqiqə qalmış efirə gedirdi. 7 tamamda isə Moskvadan son xəbərlər verilirdi. Beləliklə, 1970-ci il noyabrın 22-də verilişin ilk nömrəsi efirə çıxdı. Düz 7 ay mən «Bulaq» verilişini təkbəşinə aparmışam. Zəngin və rəngarəng xalq yaradıcılığımızın ən gözəl, parlaq nümunələri ilə dinləyicilərimizin ruhunu oxşamışam. Bir-iki verilişdən sonra redaksiyaya məktublar gəlməyə başladı. Verilişi bəyənilir, ancaq xahiş edirdilər ki, onun vaxtı dəyişdirilsin. Əziz oxucular və dinləyicilər, 40 ildən artıqdır ki, hər həftənin istirahət günləri saat 8-in yarısında sevinc və həvəslə dinlədiyiniz «Bulaq» verilişini Paşa müəllim açmışdır.

Mən kiçik yaşlarından belə Molla Cümə haqqında eşitmişdim. Hətta onun öldürülməsi barədə rəvayəti də bildirdim. Tale elə gətirdi ki, Qaxdan aldığım ilk medalı da

götürüb xalqımızın fəxri olan Pedaqoji İnstitutu gəldim. Dil və ədəbiyyat fakültəsində fərqlənmə diplomu aldığım üçün rektor Cəfər Xəndan Hacıyev, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri, professor Mikayıl Rəfilov və Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri, məşhur türkoloq alim professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə məni aspiranturada saxladılar. 1953-cü ildən əmək fəaliyyətinə başladım. Bir gün o zaman Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri olan akademik Feyzulla Qasımzadəyə dedim ki, mən Molla Cümə yaradıcılığını tədqiq etmək istəyirəm. O dedi ki, əvvəlcə bu sənətkarın şeirlərini əldə etmək, toplamaq lazımdır, sonra da tədqiq etmək vacibdir. Çünki F.Qasımzadənin dediyi kimi Molla Cümə çox maraqlı bir şəxsiyyət, həm də böyük sənətkardır. İnstitutun rektoru Mehdixan Vəkilov, elmi işlər üzrə müavin məşhur fizik alim Abasqulu Abasadənin məsləhəti və razılığı ilə 1961-1962-ci illərdə Molla Cümənin vətəni olan yerlərə Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarına fərdi ekspedisiyaya getdim. Çoxlu şeirlər topladım və 4 əlyazmasını əldə elədim. Bu əlyazmaları üzərində 35 il ömür sərf etdim, aşığın əsərlərindən ibarət 4 kitab hazırlayıb böyük çətinliklərlə çap elətdirdim. Axırınıc kitabı Prezidentin sərəncamı ilə Prezident Administrasiyası çap elədi. Beləliklə, indiyə qədər bir neçə şeiri məlum olan böyük sənətkarın 40 müəllif vərəqi həcmində kitabı işıq üzünə gördü. Mən bununla həm Molla Cüməyə və həm də özümə heykəl ucaltım.

Ulu Tanrı, 86 yaşında bir gün də olsun səndən ayrılmamışam. Həmişə, hər daim sənə varlığın, kərəmətinə möhtac olmuşam. Hər dəfə dara düşəndə əllərimi sənə tərəf uzadıb rəhmimi, köməyini istəmişəm. Ən faciəli günlərimi də sənə sovgatın kimi qəbul edib, yenə də sənə verdiyin vergi ilə sənə gərmişəm. Son nəticədə yenə sən öz kömək əlini uzadıb məni xilas eləmişən. Sən heç zaman öz kərəmətinə mənəndən əsirgənməmişən. Hazırda 86 yaşında qələmim işləyir. Ona görə ki, sənə vergin, ilhamın məni qanadlandırır. Elim, xalqım üçün qələmim itidir, yenə də

işləyir. Mən xalqım üçün gördüklərimin hamısını sadalaya bilmərəm. Bunların hamısı Ulu Tanrı sənin kəramətinlə vücuda gəlib. Mən xalqımın xırda balalarını da unutmamışam. Onlar üçün də qələm çalmışam. Xalqın özünün yaratdığı qiymətli inciləri toplayıb şirin-şəkər balalar üçün «Xalqın söz xəzinəsi» adlı müntəxabatda bəhs eləmişəm. Onları da sevindirmişəm. Ürəyim rahatdır, sakitdir, şükür olsun sənin birliyinə, ya Rəbbim. Hələ canımda qüvvətim var. Allahın kəraməti ilə bu yaşda da xalqım üçün çalışıram. Sarı Aşıq və Molla Cümənin şeirlərindən ibarət o qədər də böyük olmayan iki kitab hazırladım. Hər iki kitaba müqəddimələr də yazdım. Bu kitabları şair və folklorşünas Vladimir Qafarov rus dilinə tərcümə elədi. «Yazıçı» nəşriyyatı hər iki kitabı 1984-cü ildə çap elədi. Hər iki sənətkarın seçilmiş şeirlərindən nümunələri rus oxucularına hədiyyə kimi bağışladı.

Bundan əlavə mən folklorşünaslıq elmimizin tarixini yazarkən ayrı-ayrı nümayəndələrin Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı haqqında müxtəlif dövrlərdə deyilmiş çox mühüm mülahizələri maraqlandırır. Ta XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycanın görkəmli şəxslərinin folklor haqqında fikirlərini toplayıb bir kitab hazırladım. Adını da «Azərbaycan folklorşünaslığı» (müntəxabat) qoydum. Məmməd Vəli Qəmərlı, Eynəli Sultanov, Mahmudbəy Mahmudbəyov, H.Zərdabi, M.F.Axundovun folklor haqqında çox qiymətli mülahizələrini toplayıb kitaba daxil elədim. Azərbaycanın ədəbiyyatşünas, yazıçı və müəllimlərinin də fikirləri toplandı. F.Köçərli, Abdulla Şaiq, Rəşid bəy Əfəndiyev, Seyid Hüseyn, Nəriman Nərimanov, Əhməd bəy Ağayev və başqalarının fikirləri kitabın əsas nailiyyətlərindəndir. Yazıçı və şairlərimizdən Üzeyir Hacıbəyov, C.Cabbarlı, Mehdi Hüseyn, Səməd Vurğunun da dedikləri kitabda özünə yer almışdır. Folklorşünaslığımızın tarixində ilk dəfə 1930-cu illərdə repressiyaya uğrayan Hənəfi Zeynalı, Əmin Abəd, Salman Mümtaz, Y.V.Çəmənçəminli, Vəli Xuluflu, Əli Nazim, Cabbar Əfəndizadə, Hümət Əlizadə

və başqalarının folklorşünaslıq fəaliyyətini mən tədqiq eləmişəm. Onların da ən yaxşı məqalələri toplandı. Həmid Araslı, M.H.Təhmasibin folklorşünaslıq fəaliyyəti əks olundu. Özümə cəsarət gəldi, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları haqqında H.Araslı, M.H.Təhmasib, Ə.Dəmirçizadə, Kamran Məmmədov, Əlyar Qarabağlı, Xəliq Koroğlunun rəylərini də müntəxabata daxil edib yaşatmışam. Nəticə olaraq deməliyəm ki, «Azərbaycan folklorşünaslığı» (müntəxabat) kitabı folklorşünaslıq elmimizə xüsusi ilə də gənc folklorşünaslara mənim adımdan qiymətli bir hədiyyədir.

Allah Taala, mənim sənin verginlə yaratdıqlarım çoxdur, hamısını deyə bilmərəm. Ancaq bəzilərini yenə də yada salmaq istəyirəm. Mən çətin ağır həyatımla bərabər yaradıcılığı da unuda bilməzdim. Mənə öz yaradıcılığımı bəyənən və davam etdirən varislər lazım idi. Mən düz 14 alim – folklorşünas yetişdirmişəm. Onlar doğma xalqımızın yaradıcılığını toplamaq, tədqiq etmək və tədris etməyi məndən öyrənmişlər. Mən böyük ürək rahatlığı ilə o biri dünyaya köçə bilərəm. Çünki bu dünyada məni və yaradıcılığımı yaşadanlar və qoruyanlar var. Yetirmələrim içərisində öz istedadı, zəhmətsevərliyi ilə seçilən Mahmud Allahmanlıdır. O, son illər böyük məhsuldarlıqla çalışır, folklorşünaslıq elmimizə əlavələr etmişdir. O bizim folklorşünaslığımızın gələcəyidir.

İnstitutumuzda müdafiə şurası yaradılmışdı. Onun sədri məşhur türkoloq alim professor Ə.Dəmirçizadə idi. O deyib ki, sovetin elmi katibliyinə yalnız Paşa müəllimi təyin etmək lazımdır. Ə.Dəmirçizadə dünyasını dəyişdi. Sədr Afad Qurbanov oldu. İndi də Afad Qurbanov dedi ki, mənim müavinim yalnız Paşa müəllim olmalıdır. Mən oldum və düz on il sovetin işlərini demək olar ki, mən apardım. Çünki rektor kimi Afad Qurbanovun vaxtı çatmırdı. Respublikamız, doğma xalqımız üçün nə qədər yeni-yeni kadrların hazırlanmasında əməyimi əsirgəməmişəm. Mən bununla da fəxr eləyirəm.

Afad Qurbanov rektor, Bilal Muradov filologiya fakültəsinin dekanı, mən də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri idim. Biz böyük səy və əmək sərf edərək fakültədə folklorşünaslıq laboratoriyasını açdıq. Başqa fakültədə belə laboratoriyanın müdiri elə kafedranın rəhbəri təyin edilir. Ancaq folklorşünaslıq laboratoriyasının müdiri mənim tələbəm, tanınmış aşiqşünas alim Mürsəl Həkimov təyin edildi. Doğrudan da Mürsəl müəllim çox böyük həvəs və enerjiyə ilə laboratoriyanın təşkilində, inkişafında çalışdı. Laboratoriyaya kitablar toplandı, hətta tələbələrin özləri müxtəlif mövzularda kitablar alıb laboratoriyaya hədiyyə verirdilər. Laboratoriyanın yanında folklor muzeyi yaradılmışdı. Bu, respublikada ilk folklor muzeylərindən biri idi. Burada folklorla dair müxtəlif kitablar, qədim əlyazmalar, köhnə-qədim kitablar toplanmışdı. Muzeyi həm də ənənəvi xalq çalğı alətləri (saz, qopuz, tar, tütək, ney, balaban) bəzəyirdi. Görkəmli folklorşünasların və məşhur aşıqların portretləri çəkilib laboratoriyanın divarlarından asılmışdı. Tezliklə gənc kadrlar laboratoriyaya işə cəlb olundular. M.Allahmanlı, R.Qafarov, Q.Umudov, Y.Babayev, T.Cavadov, E.Quliyev və b. Bu gənclər bilavasitə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının professorlarının rəhbərliyi ilə namizədlik dissertasiyası müdafiə etdilər və müəllimlər cərgəsinə daxil oldular. Çox sevindirici bir haldır ki, bunlar hamısı hazırda elmlər doktorlarıdır. Laboratoriyada folklor praktikasından gətirdiyi yüzlərlə dəftərlər qorunur.

Folklor praktikası. Dünya folklorunun tarixində folklorun toplanması böyük bir problemdir. Folklor bir xalq sənəti kimi kəşf olunandan sonra toplanması qarşıda duran əsas məqsədlərdən biri idi. Dünyada folklorun məqsədyönlü toplanması məhz XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərinə aiddir. Folklorun toplanması müxtəlif ölkələrdə müxtəlif üsullarla aparılmışdır. Keçmiş Sovet məkanında bütün respublikada tədris planlarına daxil edilmişdir. Əvvəlcə bütün sovet məkanında yalnız universitetlərin tədris

290677

planlarında illərlə həyata keçirilmişdir. 1978-ci ildən isə folklor praktikası pedaqoji institutların da tədris planına salınmışdır. Beləliklə, folklor praktikası bizim doğma institutumuzun da tədris planına düşmüşdür. Praktikanın məzmunu, keçirilməsi, hazırlığı və əhəmiyyəti haqqında institutda heç bir təsəvvürüm yox idi.

Bizim Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında da folklor praktikası haqqında söhbətlər gedirdi, ancaq aparılması üçün elə bir iş görülmürdü. Nəhayət bunu mənə həvalə elədilər. Mən folklor praktikasının təşkili haqqında hamıdan çox düşünməli oldum. Hər şeydən əvvəl praktikaya hazırlıq, keçirilməsi haqqında kiçik bir vəsait hazırladım. 15 makina yazısında olan vəsaiti praktikaya rəhbərlik edəcək müəllimlərə payladım. İlk praktikamız Bakının kəndlərində keçirildi. Az bir zamanda müəyyən təcrübə qazandı və Azərbaycan rayon və kəndlərinə praktika üçün hazırlığa başlandı. Beləliklə, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda folklor praktikası ilk dəfə müntəzəm olaraq keçirilməyə başlandı. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda folkloru necə toplamaq məsələsi idə əlaqədar müəyyən vəsaitlər yaratmaq təşəbbüsləri olub. Mənə görə bu təşəbbüsün ilk müəllifi Hənəfi Zeynalli olub. Ancaq mən çox axtarıb Hənəfi Zeynallının kitabçasını tapa bilməmişəm. «Yeni yol» qəzeti bir neçə dəfə öz səhifələrində folklorun toplanması üçün göstərişlər çap eləmişdir. 1922-ci ildə «Yeni yol» xalq ədəbiyyatının toplanmasının əhəmiyyətindən danışıraq yazırdı: «Özgə dillərin təsirindən qurtarmaq istəyən millətlər el sözlərini toplamaq yolu ilə məqsədlərinə çatmışlar. Türklərin folkloru toplanmayıncə dilimizin zənginləşib mədəni dillər cərgəsinə girməsinə heç bir ümid yeri yoxdur.» Folkloru toplamaq haqqında məsləhətlər yazan qəzet kənd ziyalılarına, xüsusilə müəllimlərə folkloru toplayıb qəzetə göndərmələrini yazırdı. Göndərdiyi proqramda qəzet nəyi, necə və hansı yolla toplamaq haqqında tövsiyələr də verirdi. Qəzet həmin müraciəti 14 yanvar 1925-ci il nömrəsində yenidən çap eləmişdi. Ancaq bu barədə heç bir kitabça çap

Bakı Dövlət Universiteti
ELMİ KİTABXANA

olunmamışdı. Folklorşünaslıq tariximizdə belə bir kitabçanı mən hazırlamışam (1980). Bir neçə vaxt kafedranın müəllimləri bu vəsaitlə bağlı fəaliyyət göstərmişlər. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müəllimləri respublikamızın ən məşhur bölgələrində olmuşlar. Hətta bir il bir qrup tələbəmiz Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan rayonlarına da getmişlər. Sonra nankor qonşularımız bizim yolu bağladılar. Bir müddətdən sonra «Folkloru necə toplamalı» kitabının təkmilləşdirilmiş ikinci nəşrini də çapa hazırladım (1991). Bu kitab ümumiyyətlə respublikamızda folkloru toplayan müəllimlərə bir hədiyyə oldu.

Yeri olmasa da Hənəfi Zeynallı ilə əlaqədar kiçik bir xatirə danışmaq istəyirəm. Hələ pedaqoji institutda oxuyanda bizim fars dili müəllimimiz var idi. Cavad Bağirov. Dilçi alimdir. Çox hazırlıqlı, çox görkəmli dilçilərimizdən biri olmuşdur. Klassik ədəbiyyatımızı, ərəb və fars dillərinin görkəmli bilicisi olmuşdur. Mənim folklorşünas olduğumu bildikdən sonra belə bir xatirə danışdı. Dedi ki, Azərbaycan aşığılarının birinci qurultayı gedirdi. Mən də orada iştirak edirdim. Hənəfi Zeynallı rəhbərlərdən biri kimi tez-tez otaqları dolaşır, iştirakçılara məsləhət verirdi. Mənim üçün də bir masa qoymuşdular. Oturub yazı-pozu ilə məşğul olardım. Hənəfi Zeynallı mənə yaxınlaşdı, necə deyərler tapşırıqlar verdi. Cavad müəllim, aşığıları çağır, onlardan şeirləri, mahnıları, rəvayətləri yazıya köçür. Əsas cəhət budur ki, toplanan materiallar səhih, inandırıcı olsun. Hər bir aşığın söylədiyi şeirlərdə ləhcə xüsusiyyətləri gözlənilsin. Cavad müəllim deyirdi ki, mənim yazdıqlarımı oxuyanda gülməkdən uğunurdu. Mənim yazıya aldıqlarımdan çox razı qaldı və əlavə elədi ki, elə həmişə belə olduğu kimi yazmaq lazımdır. H.Zeynallı içəri şəhərdə yaşayıb. İstanbulda oxuyub. Cavad müəllim əlavə elədi ki, mən birdən bir sözün Bakıda necə deyildiyini söylədim. H.Zeynallı mənim tərəfimə döndü və dedi ki, bu söz Bakıda elə tələffüz olunmur. Birdən H.Zeynallı təəccübləndi və dedi ki, mənəni hardan tanıyırsan. Dedim ki, tanıyıram, siz cuhud Zeynallının